

ANTONI CHUCHŁA

PRZYNALEŻNOŚĆ JAWORNIKA DO ADMINISTRACJI CYWILNEJ I KOŚCIELNEJ ORAZ JEGO LUDNOŚĆ W LATACH 1860-1945

I. Wprowadzenie

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie przynależności Jawornika, wsi należącej do gminy Niebylec w województwie podkarpackim i powiecie strzyżowskim, do administracji cywilnej oraz kościelnej, z uwzględnieniem jego ludności, panujących stosunków społecznych oraz ówczesnego prawa osobowego. Pod względem chronologicznym artykuł obejmuje lata 1860–1945, a dla utrzymania przejrzystości tekstu i zachowania skali porównawczej podzielony został na cztery okresy, obejmujące lata 1860–1896, 1897–1917, 1918–1938 oraz 1939–1945. Punktem wyjścia zastosowanego podziału był okres międzywojenny i odpowiadający mu dwudziestoletni okres wcześniejszy; okres wojny zawsze traktowany jest odrębnie, nato-

---

DR ANTONI CHUCHŁA, doktor nauk prawnych, sekretarz gminy Niebylec, wykładowca Podkarpackiej Szkoły Wyższej im. ks. Władysława Findysza w Jaśle, członek Pracowni Badań nad Samorządami w Rykach, prezes Towarzystwa Miłośników Ziemi Niebyleckiej. Jest redaktorem naczelnym „Roczników Niebyleckich” i autorem wielu artykułów naukowych, a także licznych publikacji poszerzających wiedzę o regionie niebyleckim. Kontakt: antoni.chuchla@gmail.com

miast lata 1860–1896 stanowią specyficzny kontrapunkt dla całości. Artykuł napisany został na podstawie archiwalnych ksiąg parafialnych: *Liber natorum* (Księga urodzeń), *Liber copulatorum* (Księga małżeństw) i *Liber mortuorum* (Księga zgonów), przechowywanych w Urzędzie Parafialnym w Niebylcu i w Urzędzie Stanu Cywilnego w Niebylcu oraz podstawowej literatury historycznej w tym zakresie.

Data założenia Jawornika dokładnie nie jest znana. Na podstawie przekazów źródłowych wiadomo, że istniał już w XV wieku, chociaż wtedy jego nazwa brzmiała nieco inaczej, a mianowicie „Jaworznik”¹. W 1418 roku jego dziedzicem był Rafał². Ta forma nazwy występuje także i później – w XVI-wiecznych rejestrach poborowych, obok nazwy Jawornyk³. Nazwa „Jawornik” pojawiła się znacznie później.

W XV i XVI wieku wieś wchodziła w skład rozległych dóbr ziemskich należących do rodu Machowskich⁴. Identyfikację miejscowości utrudnia fakt, że wsi o takiej nazwie było bardzo wiele. Spotykamy ją bowiem w powiecie włodzimirskim⁵, tarnowskim⁶, rzeszowskim (Jawornik Polski)⁷, dobromilskim⁸, sanockim⁹ i myślenickim¹⁰. W II połowie XVIII wieku Jawornik należał do Stanisława Łempickiego, który skupił w swych rękach siedem sąsiadujących ze sobą wsi¹¹. W połowie XIX wieku Jawornik był dość dużą wsią, jej zabudowa rozciągała się nad Potokiem Jawornickim i była prawie w całości drewniana¹².

1 J. Długosz, *Liber Beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, t. II, s. 258.

2 *Terrestria Pilsnensia*, t. 22, s. 490.

3 A. Pawiński, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Małopolska*, t. III. Warszawa 1886, s. 469 i 520.

4 Tamże, s. 520.

5 Zob. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod red. F. Sulimierskiego i W. Walewskiego, t. III, lata 1882–1914, s. 14.

6 Tamże, s. 517.

7 Tamże.

8 Tamże.

9 Tamże, s. 515.

10 Tamże.

11 Zob. A. Falniowska-Gradowska, *Z dziejów wsi nad środkowym Wisłokiem w XVIII*, [w:] *Studia nad dziejami Strzyżowa i okolic. Zbiór artykułów* pod red. Stanisława Cynarskiego, Rzeszów 1980, s. 232.

12 Mapa katastralna Gemeinde Jawornik 1851 (odb. litogr. 1853).

II. Administracja cywilna

Tereny dzisiejszego Jawornika, a także Niebylca i innych wsi były silnie związane z Sandomierszczyzną. Ziemie te od najdawniejszych czasów należały do województwa sandomierskiego, w jego zaś granicach do kasztelanii wiślickiej, a później powiatu pilzneńskiego.

W wyniku I rozbioru Polski w 1772 roku, Jawornik wraz z Niebylcem i innymi miejscowościami znalazł się w zaborze austriackim. W latach 1773–1775 dokonano pierwszego podziału ziem ówczesnej Galicji, dzieląc ją na sześć cyrkułów, czyli obwodów administracyjnych, odpowiadających dawnym województwom polskim oraz 59 dystryktów, czyli powiatów, zwanych też okręgami¹³. Na czele cyrkułu stał starosta, natomiast powiatem (okręgiem) kierował dyrektor. Jawornik, wraz z okolicznymi wsiami, znalazł się w cyrkułe pilzneńskim, z siedzibą w Rzeszowie¹⁴, a od roku 1782 wszedł w skład cyrkułu dukielskiego, którego siedzibę przeniesiono w roku 1790 do Jasła¹⁵.

Wprowadzenie autonomii Galicji w 1860 roku, zapoczątkowane dyplomem cesarskim z 20 października 1860 roku, zwanym dyplomem październikowym, i patentem z dnia 26 lutego 1861 roku, zwanym patentem lutowym, a zakończone konstytucją austriacką z 21 grudnia 1867 roku¹⁶, oznaczało wprowadzenie pewnych instytucji, które determinowały zmiany strukturalne w państwie, a tym samym w przynależności administracyjnej Jawornika. W wyniku tych zmian, Galicja stała się jednym z 17 krajów koronnych, a cechą charakterystyczną jej ustroju było oddzielenie spraw ogólnopaństwowych od krajowych, a w konsekwencji zaprowadzenie dwu niezależnych od siebie władz: rządowych i krajowych. Autonomia niosła z sobą pełnię praw społeczno-politycznych, wśród których bardzo istotnym elementem był samorząd powiatowy i gminny. Samorząd powiatowy wprowadzony został na mocy ustawy z dnia 12 sierpnia 1866 roku *o reprezentacji powiatowej i ordynacji wyborczej powiatowej*¹⁷. W roku 1867 utworzono 79 powiatów, zaliczając

13 Zob. S. Grodziski, *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772–1848*, Wrocław, Kraków, Warszawa, Gdańsk 1971, s. 162.

14 Tamże.

15 Na mocy patentu z 22 marca 1782 r. zniesiono wówczas dwustopniowość i zlikwidowano powiaty, dzieląc kraj na 18 cyrkułów, zależnych od gubernium. Reforma ta w dużej mierze warunkowana była brakiem niemieckich urzędników, zob. S. Grodziski, dz. cyt., s. 162.

16 Zob. *Historia państwa i prawa Polski*, pod red. Juliusza Bardacha, t. IV, Warszawa 1981, s. 264–265

17 Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, t. I, Lwów 1899, s. 534–552.

Jawornik do powiatu rzeszowskiego. We wrześniu 1895 roku utworzono powiat strzyżowski¹⁸, a Jawornik włączono w jego skład, odłączając od powiatu rzeszowskiego. Samorząd gminny natomiast wprowadzono ustawą z dnia 12 sierpnia 1866 roku *o urządzeniu gmin i o ordynacji wyborczej dla gmin*¹⁹. Ustawa ta przyjęła dwie generalne zasady: 1) każda nieruchomość należała do określonej gminy, 2) każdy mieszkaniec państwa posiadał przynależność gminną (tzw. prawo swojszczyzny). Kompetencje gmin obejmowały dwojaki zakres działania: własny i poruczony, a organami samorządu gminnego były rada gminna i zwierzchność gminna, którą tworzyli: naczelnik gminy (zwany także wójtem) oraz przysiężni (asesorowie), których liczba nie mogła przekraczać 1/3 składu rady²⁰. Obszar gminy obejmował teren jednej miejscowości i pokrywał się z obszarem gminy katastralnej, a więc były to gminy jednostkowe, bardzo małe oraz słabe gospodarczo i intelektualnie. Słabość tę pogłębiały tzw. obszary dworskie²¹, których nie włączono do gmin. Jedną z takich właśnie jednostek organizacyjnych został Jawornik – z wójtem i radą gminną.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku Jawornik nadal był gminą jednostkową. Wybory do sejmu w 1928 roku spowodowały znaczne ożywienie polityczne. Największe wpływy na tym terenie posiadały: Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem, Stronnictwo Chłopskie oraz Związek Chłopski Jana Stapińskiego²². Jedynie w Lutczy działał Związek Naprawy Rzeczypospolitej – jego lokalnym przedstawicielem był Wojciech Kremski, a w Bliziance i Gwoździance także niewielkie partie nacjonalistyczne²³. Policja tutejsza oceniała, że w Niebylcu i Bliziance przeważał BBWR, natomiast w Jaworniku największe wpływy polityczne posiadał Związek Chłopski – jego lokalnym przedstawicielem był Józef Sieczkowski – oraz Stronnictwo Chłopskie (55%)²⁴.

18 Najwyższe postanowienie cesarskie z dnia 25 września 1895 r. i obwieszczenie nr 52 CK Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dnia 5 sierpnia 1896 r. w sprawie utworzenia dwóch starostw w Podgórzu i Strzyżowie w Galicyi, Dziennik ustaw państwowych nr 148, dalej: Dz. u. p.

19 Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych Nr 19, dalej: Dz.URK, [w:] J. Piwocki, dz. cyt., s. 415 i n.

20 Zob. § 50 ustawy gminnej z 12 sierpnia 1866 r.

21 Pozostałość feudalnej organizacji terytorialnej państwa, utworzona na mocy ustawy z dnia 12 sierpnia 1866 r. *o obszarach dworskich*, DzURK Nr 20 z tzw. dawnej, wielkiej pańskiej posiadłości – dominiów.

22 Zob. T. Kowalski, *Strzyżów i okolice w okresie międzywojennym 1918–1939* [w:] *Studia nad dziejami Strzyżowa i okolic. Zbiór artykułów* pod red. Stanisława Cynarskiego, Rzeszów 1980.

23 Tamże.

24 AP w Rzeszowie, zespół Akta Gminy Niebylec nr 730, Wykaz wpływów poszczególnych stronnictw politycznych, sygn. 4.

W roku 1935 przeprowadzono reformę ustroju samorządu terytorialnego, na mocy której zlikwidowano gminy jednostkowe. W ich miejsce, zgodnie z ustawą z dnia 23 marca 1933 roku o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego²⁵, utworzono gminy zbiorowe. Jawornik włączono do gminy zbiorowej Niebylec, w kształcie istniejącym do dzisiaj. Częścią powiatu strzyżowskiego, do jego likwidacji w kwietniu 1932 roku, był Jawornik. Likwidując powiat strzyżowski, jego dotychczasowe terytorium podzielono między powiaty rzeszowski i krośnieński; Jawornik znalazł się w powiecie rzeszowskim, należąc przez cały okres II Rzeczypospolitej do województwa lwowskiego.

III. Administracja kościelna

Jeśli chodzi o administrację kościelną, to Jawornik należał do parafii Konieczkowa od czasu jej powstania w 1464 roku²⁶, a od 1650 roku do parafii Niebylec²⁷, która wchodziła w skład dekanatu dębickiego (pilzneńskiego)²⁸, a od roku 1608 strzyżowskiego, w archidiakonacie sądeckim, oficjałacie pilzneńskim w diecezji krakowskiej²⁹.

Zmiany w administracji kościelnej w omawianym zakresie nastąpiły po I rozbiórce Polski w czasie rządów cesarza Józefa II, kiedy z galicyjskiej części diecezji krakowskiej (tzw. zawiślańskiej), po 14 latach starań władz austriackich, papież Pius VI mocą bulli *In suprema beati Petri cathedra* z dnia 13 marca 1786 roku w dacie bolońskiej erygował kanonicznie diecezję tarnow-

25 Dz. U. Nr 35, poz. 294.

26 Zob. ks. B. Kumor, *Archidiakoniat sądecki. Opracowanie materiałów źródłowych do Atlasu historycznego Kościoła w Polsce*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 9 (1964), s. 253.

27 Parafię uposażył 12 lutego 1650 r. Janusz Romer, a erygował ją 14 lipca 1650 r. bp sufragan krakowski W. Lipnicki, przenosząc prawa parafialne do Niebylca, a kościołowi konieczkowskiemu nadał statut wikarii wieczystej, zob. ks. B. Kumora, *dz. cyt.*, s. 253 i 257.

28 Dekanat dębicki utworzył prawdopodobnie bp krakowski Nanker w latach 1320–1327, a w latach 1436–1446 bp Zbigniew Oleśnicki przeniósł siedzibę dekanatu z Dębicy do Pilzna, zob. ks. B. Kumor, *Archidiakoniat sądecki. Opracowanie materiałów źródłowych do Atlasu Historycznego Kościoła w Polsce*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 8, (1964), s. 285–186 i s. 290.

29 Od roku 1398 w ramach archidiakonatów tworzone są oficjałaty okręgowe, których zadaniem jest ułatwienie duchowieństwu i wiernym dochodzenia swych praw, należytego wymiaru sprawiedliwości, utrzymanie dyscypliny kościelnej i dążenie do zmniejszenia kosztów związanych z dostaniem się do trybunału biskupiego. Archidiakoniat sądecki podzielono na dwa: sądecki i pilzneński, obejmujący dekanaty: Pilzno, Mielec, Ropczyce i Strzyżów, zob. ks. B. Kumor, *dz. cyt.*, t. 8, s. 291.

ską³⁰. Dążeniem cesarstwa austriackiego było bowiem dostosowanie granic organizacji kościelnej do granic administracji państwowej. Do nowo utworzonej diecezji tarnowskiej włączono 202 parafie w 14 dekanatach w czterech cyrkułach, w tym dekanat strzyżowski z parafią Niebylec, do której należał także Jawornik³¹.

Diecezja tarnowska została zniesiona przez papieża Piusa VII bullą *Indefessum personarum* z dnia 13 czerwca 1805 roku³², poprzez podział jej terytorium pomiędzy diecezję przemyską i krakowską. Bulla papieska do diecezji przemyskiej włączała dwa cyrkuły polityczne (Tarnów i Jasło), obejmujące dziewięć dekanatów (łącznie 6500 km²), 144 parafie (wśród nich Niebylec, Lutczę i Połomię) i osiem filii (m.in. Konieczkowa) oraz 443 042 wiernych³³. Faktyczne przejście jurysdykcji i akt konsystorskich przez biskupa przemyskiego A. Gołaszewskiego nastąpiło dopiero 5 stycznia 1808 roku, co spowodowane było tym, że bulla papieska *placetum regium* władz austriackich otrzymała dopiero 6 lutego 1806 roku. Powodem opóźnienia były wojny napoleońskie oraz inne klęski Austrii³⁴.

Dnia 12 listopada 1807 roku, dla usprawnienia i przyspieszenia załatwiania spraw kościelnych, biskup przemyski dla obydwu cyrkułów politycznych, które przeszły z byłej diecezji tarnowskiej pod jego jurysdykcję, utworzył oficjałat pilzneński, w skład którego wszedł także dekanat strzyżowski, a wraz z nim parafia Niebylec oraz Jawornik jako jego składowa część.

Stan taki istniał do roku 1992 roku, kiedy to Ojciec Święty Jan Paweł II mocą bulli *Totus tuus Poloniae populus* z dnia 25 marca 1992 roku z części

30 Zob. ks. B. Kumor, *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*, Kraków 1985, s. 50–51.

31 Tamże, s. 54–59. Były to dekanaty: Pilzno, Radomyśl Wielki, Mielec i Ropczyce w cyrkule tarnowskim, Miechocin, Rudnik i Głogów Młp. w cyrkule rzeszowskim, Dębowiec, Jasło, Biecz i Strzyżów w cyrkule dukielskim z siedzibą w Jaśle, Nowy Sącz, Bobowa i Łącko w cyrkule nowosądeckim. Warto zauważyć, że do diecezji tarnowskiej włączono także pozostałe parafie regionu, tj. Lutczę i Połomię.

32 Powody zniesienia diecezji tarnowskiej były dwa: polityczne – postulujące dostosowanie nowej organizacji kościelnej do politycznych granic zaboru po III rozbiorze Polski w 1795 r., oraz gospodarcze – które zrujnowanemu przez wojny napoleońskie skarbowi austriackiemu miały zaoszczędzić wydatków na utrzymanie instytucji kościelnych, więcej zob. ks. B. Kumor, *Diecezja tarnowska...*, dz. cyt., s. 83.

33 Diecezja krakowska otrzymała trzy cyrkuły polityczne (Nowy Sącz, Bochnia, Myślenice), 14 dekanatów, 210 parafii i 32 filie oraz 608 182 wiernych, zob. ks. B. Kumor, *Diecezja tarnowska...*, dz. cyt., s. 87.

34 Tamże.

diecezji przemyskiej i tarnowskiej utworzył diecezję rzeszowską, a parafia Niebylec weszła w jej skład. Zmiany nastąpiły także w przynależności parafialnej Jawornika: najpierw – od 23 sierpnia 1998 roku stanowił on rektorat parafii Niebylec, a od 23 sierpnia 2008 roku odrębną od niebyleckiej parafię pw. Matki Bożej Wspomożenia Wiernych.

IV. Prawo osobowe

Po rozbiorach w końcu XVIII wieku ziemie Polski południowo-wschodniej znalazły się pod panowaniem cesarstwa austriackiego, stanowiąc Królestwo Galicji i Lodomerii, zwane popularnie Galicją. Na terenie tym zaczął obowiązywać system prawa zaborcy, m.in. prawo osobowe, a więc austriacki kodeks cywilny, dla którego przyjęła się nazwa *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* (w skrócie ABGB), wprowadzony patentem cesarskim z dnia 1 czerwca z 1811 roku, znowelizowany w czasie I wojny światowej³⁵, oraz przepisy określające sposób prowadzenia ewidencji ludności.

Zgodnie z przepisami ABGB instytucja małżeństwa miała charakter mieszanym, wyznaniowo-świeckim. Związek małżeński był umową cywilną i w tym zakresie obowiązywały przepisy świeckie (zdolność do zawarcia małżeństwa, przeszkody małżeńskie itp.) Natomiast zawarcie małżeństwa następowało na drodze wyznaniowej (dla osób wyznających tzw. religie uznane) lub świeckiej (dla wszystkich innych). Pociągało to niemożność uzyskania rozwodów dla katolików³⁶.

Podstawowym aktem prawnym, który określał instytucje i sposób prowadzenia ksiąg metrykalnych, był patent cesarski z 20 lutego 1784 roku³⁷. Zgodnie z tym przepisem rejestracje stanu cywilnego prowadzić mieli w poszczególnych parafiach proboszczowie, których zobowiązano do prowadzenia trzech rodzajów ksiąg: urodzeń (*Liber natorum*), małżeństw (*Liber copulatorum lub matrimonium*) oraz zgonów (*Liber mortuorum*)³⁸. Przepisy austriackie ustalały zakres informacji i okoliczności dokonywania wpisów w księgach, ale także zobowiązywały proboszczów do estetycznego prowadzenia ksiąg z zachowaniem ich odpowiedniego wyglądu i zabezpieczenia przed zniszczeniem. Ze względu na ich wagę i znaczenie prawne, stan ksiąg i sposób ich prowadzenia był jednym z elementów wizytacji biskupich. Proboszczowie zostali także zobowiązani do

35 Tamże.

36 Zob. W. Witkowski, *Historia ustroju i prawa polskiego (1772–1918)*, Zakamycze 2002, s. 278.

37 Zbiór ustaw IV, Nr 113, Kontynuacja, Piller 1784, s. 30-31.

38 Zob. Z. Szulc, *Przepisy prawne dotyczące prowadzenia ksiąg metrykalnych w Galicji*, [w:] *Prace Historyczno-Archiwalne*, t. III, Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Rzeszów 1995, s. 30.

corocznego składania w urzędach cyrkularnych sprawozdań o liczbie urodzeń, ślubów i zgonów. Księgi parafialne prowadzono w języku łacińskim w dwu egzemplarzach, z których jeden zabezpieczał proboszcz w swojej kancelarii, drugi natomiast przekazywał właściwemu ordynariuszowi. Księgi musiały mieć ponumerowane strony, musiały być zszyte i opieczątowane pieczęcią urzędową właściwej władzy państwowej, a więc urzędu cyrkularnego³⁹.

Wyznaniowa forma małżeństwa zaczęła jednak obowiązywać już wcześniej, bo od soboru trydenckiego (1545–1563)⁴⁰. Już wówczas na mocy uchwał soborowych wprowadzono w Kościele rzymskokatolickim księgi metrykalne. Początkowo prowadzono księgi ochrzczonych i zaślubionych, później również księgi zmarłych albo księgi pochowanych. Od 1607 roku, po obradach prowincjonalnego synodu piotrkowskiego, wprowadzono obowiązek prowadzenia przez proboszczów, prócz wymienionych rodzajów ksiąg metrykalnych, także księgi bierzmowanych oraz wykazu parafian (tzw. *status animarum*)⁴¹.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku, na obszarze państwa polskiego obowiązywało sześć systemów prawnych: prawo austriackie, niemieckie, pruskie, węgierskie (Spisz i Orawa), prawo francuskie (Kodeks Napoleona) i prawo rosyjskie na obszarze byłego Królestwa Polskiego⁴². Komisja Kodyfikacyjna podjęła prace nad uporządkowaniem, unifikacją i unowocześnieniem prawa polskiego małżeńskiego, ale nigdy nie doszło do ich pomyślnego zakończenia. Komisji przewodniczył prof. Karol Lutostański (1880–1939)⁴³, który przygotował w 1929 roku projekt prawa małżeńskiego pt. „Zasady projektu prawa małżeńskiego”. Przewidywał on fakultatywne śluby cywilne i wyznaniowe, rozwody, równość praw i obowiązków małżonków oraz przekazanie orzecznictwa w sprawie małżeństw sądom państwowym⁴⁴. Projekt był popierany przez środowiska inteligenckie (T. Boy-Żeleński). Protest Kościoła katolickiego spowodował, że rząd nie zdecydował się na ogłoszenie projektu w formie rozporządzenia prezydenta RP, ani nie przedłożył go do uchwalenia w parlamencie.

W efekcie przez cały okres II Rzeczypospolitej w zakresie prawa rodzinnego moc obowiązującą nadal miały przepisy państw zaborczych, charakteryzujące się znaczną odrębnością regulacji tych samych instytucji. Na terenie obecnego

39 Tamże, s. 39.

40 Zob. ks. J. Umiński, *Historia Kościoła*, t. II, wyd. 4, Opole 1960, s. 130 i n.

41 www.wikipedia.org. [dostęp 4.02.2014].

42 Zob. W. Witkowski, dz. cyt., s. 292.

43 Zob. *Biogramy uczonych polskich*, Część I: Nauki społeczne, zeszyt 2: K–O, Wrocław 1984.

44 Zob. K. Lutostański, *Zasady projektu prawa małżeńskiego*, Warszawa 1931.

województwa podkarpackiego, a tym samym gminy Niebylec, nadal obowiązywały przepisy wspomnianego już *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*.

V. Ruch ludności Jawornika

Liczba ludności Jawornika w początkach jego istnienia nie jest dokładnie znana. Wiadomo, że w latach 1785–1787 w Jaworniku były 74 osiadłości (domy), w których żyło 529 osób⁴⁵. Przeciętne uposażenie osiadłości w ziemię było w tej wsi dość wysokie i wynosiło 17,2 morgi⁴⁶. Z danych, którymi dysponuję, wynika, że liczba ludności Jawornika systematycznie wzrastała. W roku 1870 mieszkało tutaj 781⁴⁷ osób, w roku 1893 – 1042 osoby⁴⁸, w roku 1910 było to 1367 osób⁴⁹, a w roku 1912 – 1396⁵⁰. Niespodziewanie liczba mieszkańców Jawornika zmniejszyła się znacznie w roku 1913 i wyniosła 1137 osób⁵¹. Przyczyna takiego stanu nie jest znana. Zapewne nie była to epidemia, ponieważ liczba zgonów w 1913 roku wyniosła 24. Spadek liczby ludności potwierdza J. Bigo w opracowanym przez siebie w 1914 roku skorowidzu, ustalając liczbę mieszkańców Jawornika na 1124⁵². Jawornik był wówczas własnością M. Diamanta i współników⁵³. Tak więc spadek liczby ludności był faktem i najprawdopodobniej wywołany został emigracją. Zapewne nie była to tylko emigracja zagraniczna, ale także lokalna, spowodowana zmianą stanu cywilnego. Tendencja do zmniejszania się liczby ludności okazała się stała, ponieważ utrzymała się na zbliżonym poziomie również w roku 1917 i wyniosła 1141 mieszkańców⁵⁴ oraz w roku 1925, kiedy zanotowano 1140 mieszkańców⁵⁵. Od roku 1926 liczba ludności Jawornika stabilizuje się

45 AP w Krakowie Oddział na Wawelu, zespół Teki Schneidera, sygn. 1811.

46 Tamże, Spisy dymów i ludności z roku 1787.

47 Zob. K. Oksza Orzechowski, *Przewodnik statystyczno-topograficzny i skorowidz obejmujący wszystkie miejscowości z przysiółkami w Królestwie Galicji W. X. Krakowskim i X. Bukowinie, według najświeższych wskazówek urzędowych*, Lwów 1872, s. 29.

48 Zob. *Schematismus universi venerabilis cleri dioecesis rit. lat., Premisliensis 1893*, s. 239.

49 Zob. *Schematismus universi venerabilis cleri dioecesis rit. lat., Premisliensis 1910*, s. 266.

50 Zob. *Schematismus universi venerabilis cleri dioecesis rit. lat., Premisliensis 1912*, s. 232.

51 Zob. *Schematismus universi venerabilis cleri dioecesis rit. lat., Premisliensis 1913*, s. 236.

52 J. Bigo, *Najnowszy skorowidz wszystkich miejscowości z przysiółkami w Królestwie Galicji, Wielkim Księstwie Krakowskim i Księstwie Bukowińskim, z uwzględnieniem wszystkich dotąd zaszłych zmian terytorialnych kraju*, Lwów 1914, s. 63.

53 Tamże.

54 Zob. *Schematismus universi venerabilis cleri dioecesis rit. lat., Premisliensis 1917*, s. 232.

55 Zob. *Schematismus universi venerabilis cleri dioecesis rit. lat., Premisliensis 1925*, s. 117.

na liczbie 1070 mieszkańców⁵⁶, ale już w roku następnym wynosi 1121⁵⁷. Dla porównania podam, że współcześnie Jawornik liczy 1189 mieszkańców⁵⁸.

Urodzenia

O ile pewne trudności wystąpiły w ustaleniu liczby ludności Jawornika, o tyle łatwiej można prześledzić ruch mieszkańców tej wsi, który oznacza zmiany w populacji ludzkiej na skutek zdarzeń takich jak urodzenia, zawieranie związków małżeńskich i zgony. Rejestracji urodzeń dokonywali proboszczowie w księdze urodzeń (*Liber natorum*), w której wpisywano następujące dane: rok, miesiąc i dzień urodzenia, numer domu, imię dziecka, wyznanie, jego płeć, pochodzenie ze związku małżeńskiego lub pozamałżeńskiego, imię i nazwisko ojca, imię i nazwisko panieńskie matki, imiona i nazwiska rodziców chrzestnych oraz ich stan (wykonywany zawód). Dane ojca dziecka nieślubnego proboszcz mógł zanotować tylko wówczas, gdy ten osobiście przyznał się do ojcostwa. Oświadczenie matki było niewystarczające. Od roku 1813 wprowadzono nową rubrykę, w której obok daty urodzenia zapisywano datę chrztu⁵⁹. Ruch ludności Jawornika przedstawiony został w poniższej tabeli.

Tabela 1. Ruch ludności wsi Jawornik, roczny przyrost naturalny i wskaźnik dynamiki demograficznej w latach 1860–1945

Okres I (lata 1860–1896)

Rok	Urodzenia	Śluby	Zgony	Przyrost naturalny	Wskaźnik dynamiki
1860	34	10	31	3	1,1
1861	33	5	16	17	2,1
1862	26	7	19	7	1,4
1863	36	11	32	4	1,1
1864	51	8	14	37	3,6
1865	28	6	31	-3	0,9
1866	42	5	19	23	2,2
1867	38	13	14	24	2,7
1868	35	5	39	-4	0,9
1869	40	13	12	28	3,3
1870	46	8	20	26	2,3
1871	34	4	17	18	2,1

56 Zob. Schematyzmy Diecezji Przemyskiej Obrządku Łacińskiego z lat 1926–1934 i 1937.

57 Zob. *Schematismus universi venerabilis cleri dioecesis rit. lat.*, Premisliensis 1938, s. 151.

58 Dane z ewidencji ludności Urzędu Gminy Niebylec wg stanu na dzień 31 grudnia 2013 r.

59 Z. Szulc, dz. cyt., s. 34.

1872	42	4	27	15	1,6
1873	27	9	30	-3	0,9
1874	40	8	28	12	1,4
1875	38	3	27	11	1,4
1876	40	5	17	23	2,4
1877	29	8	25	4	1,2
1878	40	8	24	16	1,7
1879	38	3	37	1	1,0
1880	31	5	23	8	1,3
1881	26	11	31	-5	0,8
1882	51	8	23	28	2,2
1883	40	3	30	10	1,3
1884	40	9	21	19	1,9
1885	37	8	25	12	1,5
1886	30	3	25	5	1,2
1887	39	11	27	13	1,5
1888	42	8	33	9	1,3
1889	39	9	34	5	1,2
1890	46	8	26	20	1,8
1891	39	2	15	14	2,6
1892	30	9	20	10	1,5
1893	51	13	29	22	1,8
1894	50	10	24	26	2,1
1895	41	8	15	26	2,7
1896	48	12	24	24	2,0
Razem	1417	280	904	513	Średnia dynamika 1,6

Okres II (lata 1897-1917)

Rok	Urodzenia	Śluby	Zgony	Przyrost naturalny	Wskaźnik dynamiki
1897	34	6	23	11	1,5
1898	40	9	21	19	1,9
1899	47	10	22	25	2,1
1900	57	11	25	32	2,3
1901	51	13	27	34	1,9
1902	47	6	17	30	2,8
1903	38	9	21	17	1,8
1904	68	5	39	29	1,7
1905	38	2	27	11	1,4
1906	41	11	20	19	2,0
1907	59	6	26	33	2,3
1908	48	6	39	9	1,2

1909	47	6	29	18	1,6
1910	34	3	29	5	1,2
1911	43	5	29	14	1,5
1912	38	7	16	22	2,0
1913	35	4	24	11	1,5
1914	37	7	16	21	2,3
1915	21	2	22	-1	0,9
1916	23	4	35	-12	0,7
1917	17	3	20	-3	0,9
Razem lata 1897-1917	863	135	527	344	Średnia dynamika 1,6

Okres III (lata 1918–1938)

Rok	Urodzenia	Śluby	Zgony	Przyrost naturalny	Wskaźnik dynamiki
1918	17	2	28	-11	0,6
1919	36	26	18	18	2,0
1920	32	12	34	-2	0,9
1921	41	9	38	3	1,0
1922	31	11	21	10	1,5
1923	38	10	21	17	1,8
1924	38	7	29	9	1,3
1925	42	5	38	4	1,1
1926	45	14	21	24	2,1
1927	46	9	23	23	2,0
1928	43	13	13	30	3,3
1929	44	7	11	33	4,0
1930	40	10	20	20	2,0
1931	50	15	18	32	2,7
1932	49	10	21	28	2,3
1933	40	13	22	18	1,8
1934	41	13	21	20	1,9
1935	39	5	16	23	2,4
1936	39	12	20	19	1,9
1937	49	9	23	26	2,1
1938	37	5	22	15	1,7
Razem	837	217	478	359	Średnia dynamika 1,75

Okres IV (lata 1939–1945)

Rok	Urodzenia	Śluby	Zgony	Przyrost naturalny	Wskaźnik dynamiki
1939	44	6	27	17	1,6
1940	47	10	18	29	2,6
1941	39	9	27	12	1,4
1942	30	6	30	0	1,0
1943	28	9	33	-5	0,8
1944	42	7	20	22	2,1
1945	31	8	14	17	2,2
Razem	261	55	169	92	Średnia dynamika 1,5

Źródło: Archiwum Parafii Znalezienia Krzyża Świętego w Niebylcu: Księga urodzeń wsi Jawornik, t. VIII, lata 1874–1880; Księga małżeństw wsi Jawornik, t. XVIII, lata 1890–2013; Księga zgonów wsi Jawornik t. XXI, lata 1842–1880; Archiwum USC Niebylec: Księga urodzeń wsi Jawornik, lata 1879–1934; Księga małżeństw wsi Jawornik, lata 1852–1946; Księga zgonów wsi Jawornik, lata 1889–1946.

Jak wynika z powyższego zestawienia, łącznie od roku 1860 do 1945 urodziło się w Jaworniku 3378 osób, w tym 1718 mężczyzn (51%) i 1660 kobiet (49%). W poszczególnych okresach przyjętych do analizy wielkości te były następujące: w latach 1860–1896 zanotowano 1417 urodzeń, w tym 726 mężczyzn (51%) i 691 kobiet (49%), w latach 1897–1917 urodzeń było 863, w tym 421 mężczyzn (49%) i 442 kobiety (51%), w latach 1918–1938 urodzeń było łącznie 837, w tym 417 mężczyzn (49,8%) i 420 kobiet (50%), a w latach 1939–1945 zanotowano 261 urodzeń, w tym 154 mężczyzn (59%) i 107 kobiet (41%)⁶⁰. Z tabeli powyższej wynika również, że w poszczególnych okresach rodziło się średnio rocznie mniej więcej tyle samo dzieci: w okresie I było to 39, w okresie II – 41, w okresie III – 40, a w okresie IV – 37 dzieci.

Przez cały omawiany okres utrzymywał się wysoki przyrost naturalny, będący różnicą pomiędzy liczbą urodzeń i zgonów. We wszystkich okresach był to przyrost dodatni, z wyjątkiem czterech lat w I okresie (lata 1865, 1868, 1873 i 1881), trzech lat w okresie II (lata 1915–1917), dwóch lat w okresie III (lata 1918 i 1920) oraz jednego w okresie IV (1943). Tak więc ujemny przyrost naturalny zanotowano jedynie w kilku latach okresu galicyjskiego (na 60 lat) oraz w okresie I i II wojny światowej, które niosły za sobą zniszczenia, niepewność i wszelkie negatywne skutki.

⁶⁰ Zob. Archiwum Parafii Znalezienia Krzyża Świętego w Niebylcu, Księga urodzeń wsi Jawornik 1874–1880 oraz Archiwum USC Niebylec, Księga urodzeń wsi Jawornik, 1879–1934.

Wysoki był także wskaźnik dynamiki demograficznej, liczony jako stosunek urodzeń do zgonów. Wskaźnik ten najlepiej pokazuje tempo i tendencje rozwoju demograficznego ludności. Najwyższy wskaźnik dynamiki zanotowano w latach 1918–1938 (1,8), natomiast najniższy w okresie II wojny światowej (1,5). W pozostałych okresach (lata 1860–1896 oraz 1897–1917) wskaźnik ten wyniósł 1,6. Tylko w 10 przypadkach wskaźnik dynamiki demograficznej był poniżej jednego (lata 1865, 1868, 1873, 1881, 1915, 1916, 1917, 1918, 1920 i 1943). W pozostałych latach kształtował się na poziomie znacznie powyżej jednego, od 1,1 do 4 (w roku 1929).

Porody odbierały akuszerki, tzw. babki, mieszkające w tej samej albo sąsiedniej wsi, niekiedy sąsiadki, krewne, a niekiedy także matki, gdy dzieci nieślubne rodziły panny. Imiona i nazwiska kobiet odbierających poród od lipca 1825 roku wpisywano w Księdze urodzeń z dopiskiem *obstretrix*⁶¹ (położna). W Jaworniku, a zapewne także w miejscowościach sąsiednich, największym zaufaniem cieszyły się: Marianna Wielopolska, Zofia Mazur, Marianna Smela, Regina Magiera, Marianna Kuczerska, Józefa Janusz, Anna Bieryło, Julianna Pięciak, Marianna Leśniak, Julia Kuczerska, Zofia Siuciak, Katarzyna Łuszczek, Marianna Pałys, Marianna Rędziniak, Marianna Sitkowa, Tekla Kuczerska, Marianna Sołtys, Marianna Paczosa, Marianna Barlik, Magdalena Ciuba, Anna Delikat, Katarzyna Nowak, Anna Drozd, Maria Szopa, Maria Przytułska, Anna Nowicka, Antonina Baszak, Maria Wojtaszek, Agata Rędziniak, Maria Kozak, Regina Korzeniowska, Józefa Iskrzycka, Aniela Nowicka, Joanna Pięciak, Maria Pitera, Regina Antonik, Zofia Magoń, Zofia Nieużytek, Zofia Soboń, Wanda Ziobro, Maria Gorzynik, Agata Białas, Zofia Wojtaszek, Petronela Ziobro, Maria Noster, Anna Liff, Semma Liff, Franciszka Ciuba, Zofia Korab, Maria Koczub, Maria Bułat, Ewa Gorzynik, Maria Korab, Magdalena Wojtaszek, Maria Obuch, Katarzyna Lasota, Zofia Kurak, Joanna Janicka, Zofia Milczanowska, Agata Delikat, Antonina Janusz, Aniela Ciuba, Teresa Wojtaszek⁶². Nazwiska położnych umieszczone zostały w takiej kolejności, w jakiej zaczynały one swoją pracę.

W Jaworniku występowały także urodzenia bliźniacze, które w księdze urodzeń oznaczano *gemelli* albo *gemeliae*. Urodzeń takich w badanym okresie było tylko 16, a noworodki – obydwaj albo jedno – najczęściej umierały. Bardzo często dzieci rodziły się martwe albo umierały zaraz po porodzie.

Na 3378 urodzeń w całym badanym okresie 209 to dzieci nieślubne, co stanowi 6,2%. W latach 1860–1896 wskaźnik ten wynosił 7,8% (111 dzieci),

61 Z. Szulc, dz. cyt., s. 35.

62 Tamże.

w latach 1897–1917 – 3,3% (29 dzieci), w latach 1918–1938 – 6,3% (53 dzieci), natomiast w latach 1939–1945 – 6,1% (16 dzieci)⁶³. Ich liczba nie odbiegała od liczby urodzeń dzieci nieślubnych w całym ówczesnym powiecie strzyżowskim. Wskaźnik ten dla powiatu strzyżowskiego wynosił w roku 1896 – 8,38%⁶⁴, a w roku następnym – 7,56%⁶⁵. W księdze urodzeń w przypadku dzieci pozamażeńskich, jeżeli ojciec nie uznał dziecka, wówczas kolumna dotycząca ojca pozostawała pusta, a w kolejnej rubryce wpisywano sformułowanie *illegalini*, co oznaczało, że dziecko jest z nieprawego łoża. Dzieci małżeńskie oznaczono sformułowaniem *legalini*.

Nowo narodzone dziecko starano się ochrzcić w jak najkrótszym czasie. Powodem był strach przed różnego rodzaju niebezpieczeństwami czyhającymi na noworodka, a szczególnie przed śmiercią nieochrzczonego dziecka, którego dusza byłaby potępiona. W Jaworniku, podobnie jak w całej parafii, a prawdopodobnie w całym regionie utrwała się tendencja, że noworodki chrzczone najczęściej w tym samym albo następnym dniu po porodzie. Dopiero od roku 1891 odstęp między porodem a chrztem wydłużył się do trzech dni, ale nadal był krótki. Jedynie dzieci w rodzinach o wysokiej pozycji społecznej chrzczone po upływie dłuższego czasu, np. 30 grudnia 1923 roku odbył się chrzest Danuty Zofii Bączewskiej, córki Albina Bączewskiego, nauczyciela w Lutczy i Bronisławy Bączewskiej z domu Czekańskiej. Rodzicami chrzestnymi byli Franciszek Boho (*magister schole*) i Zofia Wątróbska⁶⁶.

Rodzicami chrzestnymi z reguły byli krewni, powinowaci, sąsiedzi, najczęściej majątni rolnicy i rzemieślnicy. Ludzie nie chcieli trzymać do chrztu dzieci nieślubnych, dlatego też w Jaworniku dzieci takie do chrztu podawała jedna osoba, z reguły kobieta z rodziny. Bardzo często zdarzało się, że rodzicami chrzestnymi byli kościelny i organista. W badanym okresie byli nimi: kościelni – Piotr, Jan, Adam, Teofil, Władysław i Wincenty Wójciak, później Antoni Borkowski, organiści – Grębosz, Jaworski, Pszonka, Stanisław Chojnacki⁶⁷. Podawali oni do chrztu najczęściej dzieci z biednych rodzin, dla których chrzest był tylko obrzędem religijnym, a nie ważnym wydarzeniem w rodzinie.

Imiona na chrzcie dzieci otrzymywały po swoich dziadkach, rodzicach, nadawano im także imiona chrzestnych oraz świętych, przypadających na dzień, w którym przyszły na świat. Najczęściej spotykane imiona, które na-

63 Tamże.

64 Zob. T. Pilat (red.), *Statystyka Galicji*, t. VI, część I, Lwów 1900, s. 32.

65 Tamże, s. 33.

66 Zob. Archiwum USC Niebylec, Księga urodzeń wsi Jawornik, 1879–1934.

67 Tamże.

dawano w Jaworniku, to, Tekla, Krystyna, Regina, Agata, Anna, Rozalia, Weronika, Marianna, Katarzyna, Magdalena, Aniela, Weronika, później także Helena, Julia, Cecylia, Zofia, Genowefa, Dorota, Adolfina, Olimpia dla dziewczynek oraz Leon, Jędrzej, Błażej, Filip, Piotr, Jan, Wojciech, Jakub, Józef, Mateusz, Franciszek, Tomasz, Adolf, Kazimierz, Wincenty, Karol, Marcin, Szymon, Paweł, Michał, Ludwik, Antoni, Bronisław, Aleksander dla chłopców⁶⁸. Nie używano imienia Maria, zapewne ze względu na szacunek dla Najświętszej Marii Panny. Uważano bowiem, że imię zarezerwowane jest dla Matki Boskiej, a w zamian stosowano imię „Marianna”. Rzadko, ale zdarzało się, że nadawano podwójne imiona, np. Bolesław Edward, szczególnie w rodzinach inteligenckich i majątniejszych. W Księdze urodzeń zapisywano obok imion dziecka wyraz *bin*, co oznaczało dwojga imion.

Małżeństwa

Małżeństwo rozpoczynało nowy, ważny etap w życiu każdego człowieka. Z socjologicznego punktu widzenia, małżeństwo to związek, w którym realizowane były i są różne role rodzinne. To także wspólnota realizująca różne potrzeby psychiczne, społeczne i fizyczne kobiety i mężczyzny. Przywoływany już wielokrotnie austriacki kodeks cywilny określał małżeństwo jako *umowę, w której dwie osoby różnej płci, oświadczają według przepisów ustawy wolę swoją do zostawiania w nierozzerwanej społeczności, do płodzenia dzieci, ich wychowania i do wspólnej pomocy*⁶⁹. Tenże kodeks stanowił w § 44, że *małżeństwo jest źródłem stosunków familijnych*⁷⁰. Mówił także, że *małżeństwo może zawrzeć każdy, komu ustawa tego nie wzbrania*⁷¹. Ustawa zabraniała zawarcia małżeństwa *szalonym, obłąkanym, niedołącznym i niedorośliwym*⁷². Małoletnim natomiast – za których ustawa uważała osoby, które nie ukończyły 24 lat – kodeks zezwalał na zawarcie związku małżeńskiego za zgodą rodziców⁷³. W stosunku do małoletnich, których ojciec nie żył, albo w stosunku do małoletniego z nieprawego łoża, zgodę na zawarcie związku małżeńskiego wydawał właściwy sąd.⁷⁴ Przypadków, w których związek małżeński zawierały osoby małoletnie,

68 Tamże.

69 Zob. § 44 *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*.

70 Tamże.

71 § 47 ABGB.

72 § 48 ABGB.

73 § 21 w zw. z § 49 ABGB.

74 § 49 i 50 ABGB.

było w Jaworniku bardzo wiele. Owo oświadczenie rodziców zezwalających na zawarcie małżeństwa składane było wobec dwóch świadków oraz księdza i wpisywano jej do księgi małżeństw. Treść tego oświadczenia była następująca: *Jakośmy rodzice małoletniej córki naszej Katarzyny, teźże na zaślubienie się i związek małżeński z Janem Delikatem młodzieńcem z Żyznowa zezwalamy, na to się podpisujemy*⁷⁵. Tutaj następowały podpisy rodziców, świadków i księdza. Austriacki system prawny był bardzo patriarchalny. Kobieta obowiązkowo w chwili zawarcia małżeństwa przyjmowała nazwisko męża, cieszyła się znikomą ilością praw i mogła – za pozwoleniem ojca – zawrzeć związek małżeński już w wieku 14 lat. W Jaworniku najniższy wiek kobiety wynosił 14,5 roku i była to Marianna Zając córka Pawła i Katarzyny Sowa, która poślubiła 24 września 1879 roku Tomasza Magierę, syna Jana i Reginy Ciuba⁷⁶. Jak już pisałem, austriacki ABGB pełną jurysdykcję nad instytucją małżeństwa powierzał władzy sądowniczej, a prawo małżeńskie stało się częścią prawa cywilnego. Kodeks ten pozwalał na zawieranie małżeństw przede wszystkim w formie wyznaniowej, a ważność małżeństwa opierała się na oświadczeniu woli małżonków oraz ogłoszeniu zapowiedzi przedślubnych przez trzy kolejne niedziele. Jak już wspomniano wyżej, kodeks zobowiązywał proboszczów do rejestracji małżeństw i do prowadzenia w tym celu Księgi małżeństw (*Liber copulatorum*), w których odnotowywano: rok, miesiąc i dzień ślubu, numer domu, nazwisko narzeczonego, jego wyznanie, wiek, stan cywilny (kawaler, wdowiec), imię i nazwisko narzeczonej, jej religię, wiek, stan cywilny (panna, wdowa), imiona i nazwiska świadków oraz ich stan (wykonywany zawód). Świadkowie mieli obowiązek złożenia własnoręcznego podpisu, a jeżeli nie umieli pisać, to musieli postawić znak krzyża obok napisanych ich nazwisk i imion. Obowiązek ten spoczywał także na kapłanie, który błogosławił małżeństwo.

Nowo zawierane małżeństwo nie zawsze było zwieńczeniem uczucia i miłości, jaką darzyli się młodzi. Znaczna część związków była wynikiem rozsadku rodziców, uzgodnienia krewnych, łączenia majątków, czy zapewnienia przyszłości młodej dziewczynie. Kojarzeniem małżeństw zajmowali się wówczas swaci, którymi były z reguły osoby starsze, mające rozeznanie w lokalnej społeczności o pannach do wzięcia, kawalerach, wdowcach chcących się ponownie ożenić, a także o wdowach chętnych na kolejne zamążpójście.

75 Zob. Archiwum Parafii Znalezienia Krzyża Świętego w Niebylcu, Księga małżeństw wsi Jawornik, t. XVIII, obejmujący lata 1890–2013.

76 Tamże.

Z tabeli nr 1 wynika, że w Jaworniku, w latach 1860–1945 zawarto 687 małżeństw, z tego w latach 1860–1896 – 280, w latach 1897–1917 – 135, 1918–1938 – 217, a w latach 1939–1945 – 55. Jeżeli chodzi o ruchliwość terytorialną⁷⁷, to najwięcej par nowożeńców pochodziło z tej samej miejscowości, a więc najczęściej mieszkanki i mieszkańcy Jawornika żenili się między sobą. Odsetek ten dla całego badanego okresu wynosił 74,2% (510 małżeństw), natomiast w poszczególnych okresach wskaźnik ten przedstawiał się następująco: w latach 1860–1896 wynosił on 76,8% (215 małżeństw), 1897–1917 – 72,6% (98 małżeństw), 1918–1938 – 72,8% (158 małżeństw), natomiast w latach 1939–1945 – 70,9% (39 małżeństw).

Kolejne pod względem liczebności – 14,7% – wszystkich ślubów to przypadki, gdy jedno z małżonków pochodziło spoza wsi, ale także spoza parafii. W poszczególnych latach badanego okresu wskaźnik ten wyniósł: w latach 1860–1896 – 12,1%, 1897–1917 – 14,8%, 1918–1938 – 15,7%, a w latach 1939–1945 – 21,8%. Z jawornickimi kobietami najczęściej żenili się chłopcy z Żyznowa, Godowej, Lutczy, Gwoźnicy i Baryczki, rzadziej ze Strzyżowa, Dobrzechowa, Baryczy, Rzeszowa, Wielopola, Nawisia, Połomi, Lubeni, Rzędzianowic. Natomiast mężczyźni z Jawornika, jeżeli żenili się poza wsią i poza parafią, to wybierali kobiety z Lutczy, Godowej, Gwoźnicy, Korczyny, a nawet z Wróblika Szlacheckiego.

Kobiety i mężczyźni z Jawornika wchodzili w związki małżeńskie także z osobami spoza wsi, ale z tej samej parafii; związki te w badanym okresie stanowiły 10,7% (74 małżeństwa), a w poszczególnych latach badanego okresu wskaźnik ten był następujący: w latach 1860–1896 – 10,4%, 1897–1917 – 11,8%, 1918–1938 – 11,5%, w latach 1939–1945 – 7,3%. W tej grupie kobiety z Jawornika najczęściej wychodziły za mąż za mężczyzn z Niebylca, Gwoździanki, Konieczkowej, Blizianki i Małówki, natomiast mężczyźni z Jawornika najczęściej żenili się z kobietami z Konieczkowej, Niebylca, Małówki i Gwoździanki. Z biegiem lat społeczność Jawornika systematycznie otwierała się na obcych: początkowo młodzi żenili się między swoimi, w swojej wsi, ale z biegiem lat coraz więcej było małżeństw, w których jedno z małżonków pochodziło spoza wsi, a nawet spoza parafii.

Wszystkie związki małżeńskie zawierano w obrębie własnej grupy społecznej. Rzadko zdarzało się, aby małżonkowie pochodzili z różnych grup społecz-

⁷⁷ Analizę przeprowadzono na podstawie Ksiąg małżeństw wsi Jawornik przechowywanych w Archiwum Parafii Znalezienia Krzyża Świętego w Niebylcu, obejmujących lata 1890–2013 oraz Księgi małżeństw wsi Jawornik obejmujących lata 1852–1946, zdeponowanych w Archiwum USC Niebylec.

nych – przypadek taki miał jednak miejsce w 1932 roku, kiedy związek małżeński zawarł Władysław Pałys (lat 36), syn Ignacego i Salomei Ziobro, urodzony w Strzyżowie zamieszkały w Tarnopolu, który był oficjalistą ziemskim (*officialis acrarilis*), z Apolonią Drozd, córką Franciszka i Anny Baszak z Jawornika. Ślub zawarto w Rzeszowie⁷⁸. Zdarzało się natomiast, że świadkami na ślubie rodzin chłopskich byli przedstawiciele inteligencji, np. świadkami na ślubie Michała Dydaka, syna Stanisława i Reginy Cieplak, oraz Katarzyny Graboń, córki Tomasza i Franciszki Chmura, byli Józef Ligęza, profesor szkoły powszechnej w Niebylecu oraz niejaki Józef Pawłowski⁷⁹. W zasadzie nie było w Jaworniku małżeństw mieszanych wyznaniowo, poza jednym przypadkiem. Otóż mieszkał tutaj Andrzej Andrasz, syn Cyryła i Antoniny Heszko, urodzony w Chyrowie w parafii greckokatolickiej Smolnik w powiecie Sanok. Tenże Andrzej Andrasz we wrześniu 1937 roku ożenił się z Marią Delikat, córką Mateusza i Karoliny Petyniak z Jawornika, wyznania rzymskokatolickiego⁸⁰.

Wśród zawartych małżeństw zdecydowanie przeważają związki pomiędzy kawalerami a pannami, o czym świadczy tabela nr 2. W całym badanym okresie związki te stanowiły 79,3% wszystkich małżeństw i było ich 545, natomiast w poszczególnych okresach wskaźnik ten był następujący: w latach 1860–1896 – 77,1% (216), 1897–1917 – 70,4% (95), 1918–1938 – 85,3% (185), natomiast w latach 1939–1945 – 89,1% (49). Następną pod względem liczebności grupę stanowią związki małżeńskie wdowców z pannami. W całym badanym okresie małżeństwa takie stanowiły 10,5% wszystkich małżeństw i było ich 72. Wskaźnik ten w poszczególnych okresach układał się następująco: w latach 1860–1896 małżeństwa te stanowiły 13,6% (38), w latach 1897–1917 – 13,3% (18), 1918–1938 – 5,5% (12), natomiast w latach 1939–1945 – 7,3% (4). Powodem stosunkowo dużej liczby takich małżeństw była zapewne wysoka śmiertelność kobiet podczas porodu i po porodzie oraz fakt, że owdowiali mężczyźni nie radzili sobie z małymi dziećmi, wobec czego żenili się ponownie. Samotni mężczyźni nie radzili sobie także z prowadzeniem gospodarstwa i obowiązkami domowymi. Trzecie miejsce zajmowały małżeństwa między wdowami i wdowcami. W badanym okresie małżeństw takich było 39, co stanowi 5,7%. W poszczególnych okresach wskaźnik ten wynosił: w latach 1860–1896 – 5% (14), 1897–1917 – 14,1% (19), 1918–1938 – 2,7% (6), a w latach 1939–1945 małżeństw takich nie zanotowano. Ostatnią i najmniejszą grupę stanowią mał-

78 Zob. Księga małżeństw parafii Niebylec, t. XVIII Jawornik, lata 1890–2013.

79 Tamże.

80 Tamże.

żeństwa kawalerów z wdowami. W całym badanym okresie małżeństw takich było 31, co stanowi 4,5% wszystkich zawartych związków. W poszczególnych okresach wskaźnik ten stanowił: w latach 1860–1896 – 4,3% (12), 1897–1917 – 2,2% (3), 1918–1938 – 6,5% (14), a w latach 1939–1945 – 3,6% (2).

Wiek nowożeńców był ściśle związany ze strukturą związków małżeńskich, wobec czego możemy wyróżnić małżeństwa zawierane między równolatkami – w większości były to małżeństwa zawierane po raz pierwszy, oraz małżeństwa, w których jedno z małżonków – z reguły mężczyzna – było starsze. W pierwszym przypadku wiek małżonków był zbliżony, tzn. wiek panny nie odbiegał znacznie od wieku kawalera. W całym badanym okresie małżeństw takich było 513 (74,7%). W poszczególnych okresach wskaźnik ten wynosił: w latach 1860–1896 – 191 (68,2%), 1897–1917 – 98 (72,6%), 1918–1938 – 182 (83,9%), w latach 1939–1945 – 42 (76,4%) (tabela nr 2). Najmłodszy kawalerowie w takich związkach liczyli sobie 19, 20, 21 i 23 lata, natomiast najmłodsze panny przy zamążpójściu osiągały wiek 14, 15, 16, 17 i 18 lat. Z kolei najstarsi kawalerowie osiągnęli wiek 51, 40, 39, 38, 35 i 34 lat, natomiast najstarsze panny 47, 40, 34, 32 lat. Średni wiek panny młodej w całym badanym okresie wynosił 25,5 lat, natomiast kawalera 27,5 lat; w latach 1860–1896 wiek ten wynosił odpowiednio 28 i 25 lat, w latach 1897–1917 – 29 i 27 lat, w latach 1918–1938 – 26 i 24 lata, natomiast w latach 1939–1945 – 27 i 26 lat. Przypomnijmy, że pełnoletniość uzyskiwano wówczas wraz z ukończeniem 24 lat. Osoby młodsze traktowane były jako małoletnie i mogły wstąpić w związek małżeński dopiero za zgodą rodziców.

Drugą grupę małżeństw stanowiły związki, w których jedno z małżonków było wdową lub wdowcem. Były to małżeństwa o dużej różnicy wieku, z reguły starszy był mężczyzna, rzadziej kobieta. Na potrzeby tego artykułu, analizie poddano małżeństwa, w których różnica wieku między małżonkami wynosiła 10 lat i więcej. W całym badanym okresie małżeństw, w których mężczyzna był starszy od kobiety co najmniej 10 lat, było 153 (22,3%), natomiast małżeństw, w których kobieta była osobą starszą w związku było tylko 21, co stanowi 3%. W poszczególnych okresach małżeństw, w których mężczyzna był starszy co najmniej o 10 lat, było: w latach 1860–1896 – 81 (28,9%), w latach 1897–1917 – 31 (23%), w latach 1918–1938 – 28 (12,9%), w latach 1939–1945 – 13 (23,6%). Natomiast małżeństw, w których to kobieta była starsza co najmniej o 10 lat w poszczególnych badanych okresach zanotowano: w latach 1860–1896 – 8 (2,9%), w latach 1897–1917 – 6 (4,4%), w latach 1918–1938 – 7 (3,2%); w latach 1939–1945 małżeństw takich nie zanotowano. Oczywiście były małżeństwa o jeszcze większej różnicy wieku niż 10 lat. Wynosiła ona bardzo często

20, 30, a nawet 40 lat, np. w 1902 ślub wzięli 70-letni wdowiec i 30-letnia panna, w 1931 roku 66-letni wdowiec i 21-letnia panna, w 1873 roku 31-kawaler i 14-letnia panna, w 1911 roku 27-letni kawaler i 48-letnia wdowa. Przypadków takich było znacznie więcej, a te powyższe podane zostały jedynie tytułem przykładu. Szczególnie dużo przypadków małżeństw o dużej różnicy wieku było w latach 1918–1938. Wiek najstarszej wdowy wychodzącej za mąż w Jaworniku to 68 lat, natomiast wiek najstarszego żeniącego się wdowca to 75 lat. Oboje pobrali się w 1912 roku. Tak więc w małżeństwach zawieranych po raz pierwszy, zarówno kawalerowie, jak i panny z reguły byli młodszy, natomiast osoby zawierające związek małżeński po raz drugi i kolejny były starsze.

Ostatnim zagadnieniem, które wymaga omówienia, jest sezonowy rozkład ślubów, inaczej czas zawierania małżeństw. Jak wszędzie, tak i w Jaworniku, decydowały o tym trzy czynniki: religijny, ekonomiczny i obyczajowy. Ze względu na czynnik religijny nie zawierano małżeństw w Adwencie i Wielkim Poście – wyjątek stanowił dzień św. Józefa, w którym obowiązywała dyspensa. Czynnik ekonomiczny to koncentracja prac polowych w okresie wiosenno-letnim i brak wolnego czasu, oraz dostatek środków na zorganizowanie wesela. Dlatego też miesiącem, w którym najczęściej zawierano małżeństwa, i w związku z tym organizowano wesela, był listopad, w którym zawarto w całym badanym okresie najwięcej, bo 225 ślubów, co stanowiło 32,8% wszystkich związków. Drugim w kolejności popularnym okresem był luty, czas karnawału, tzw. zapustów i perspektywa Wielkiego Postu, w którym wesela były zakazane. Innymi popularnymi miesiącami na zawieranie małżeństw były: październik (10,5%), czerwiec (6,3%) oraz wrzesień (5,4%). Szczegółowy rozkład ślubów przedstawia poniższa tabela.

Tabela 3. Okresowy rozkład ślubów

Miesiąc	Liczba zawartych małżeństw	Wskaźnik procentowy
Styczeń	47	6,8
Luty	180	26,2
Marzec	10	1,4
Kwiecień	14	2
Maj	16	2,3
Czerwiec	43	6,3
Lipiec	19	2,8
Sierpień	21	3,1
Wrzesień	37	5,4
Październik	72	10,5

Listopad	225	32,8
grudzień	3	0,4
Małżeństwa razem	687	100

Źródło: Archiwum USC w Niebylcu, Księga małżeństw wsi Jawornik, lata 1852–1946; Archiwum Parafii Znalezienia Krzyża Świętego w Niebylcu, Księga małżeństw wsi Jawornik, t. XVIII Jawornik, lata 1890–2013.

Zgony

Rejestracji zgonów dokonywano w księgach zmarłych (*Liber mortuorum*), prowadzonych podobnie jak pozostałe rodzaje ksiąg przez proboszczów. Księga zmarłych zawierała następujące dane: liczbę porządkową, datę śmierci i datę pogrzebu, numer domu zmarłego, jego imię i nazwisko – w przypadku dzieci i osób niezamężnych podawano imiona rodziców, zaznaczając, czy dziecko pochodzi z prawego czy nieprawego łóża. W przypadku śmierci osób dorosłych podawano stan cywilny zmarłego, wymieniano jego współmałżonka, jeżeli zmarły był wdową albo wdowcem fakt ten także zaznaczano. Bardzo często przy nazwisku zmarłego odnotowywano jego pozycję społeczną, czasem zapisywano zawód, np. *agricole* (rolnik). Kolejne rubryki w Księdze zmarłych to: wyznanie, płeć, wiek, liczba lat przeżytych w małżeństwie, przyczyna śmierci – jeśli przy śmierci był obecny lekarz (cyrkularny doktor lub *chirurgus*) to on powinien sporządzić stosowną informację dla proboszcza. Jeżeli przy śmierci nie było lekarza, wówczas przyczynę zgonu proboszcz wpisywał w oparciu o kartę pośmiertną wystawioną przez tzw. *ogładcza zwłok*⁸¹. W Księdze zmarłych wpisywano także informację o tym, czy zmarły został zapatrzony świętymi sakramentami.

Z analizy ksiąg zmarłych obejmujących mieszkańców Jawornika wynika, że w badanym okresie było 2078 zgonów, w tym w latach 1860–1896 – 904, w latach 1897–1917 – 527, w latach 1918–1938 – 478, a w latach 1939–1945 – 169 (tabela nr 1). Najwięcej w ciągu całego badanego okresu odnotowano zgonów dzieci do 10 lat. Z tabeli nr 4 wynika, że zgonów dzieci do 1 roku było 721, co stanowiło 34,7% wszystkich zgonów, natomiast zgonów dzieci od 1 roku do 10 lat było 316, a więc 15,2%. Łącznie więc 50% wszystkich zgonów w całym badanym okresie to zgony dzieci do lat 10.

81 Zob. Patent z 21 lutego 1784 r. jakim sposobem metryka napisana być ma przy oglądaniu trupów, [w:] Kontynuacja, Piller 1784, s. 36. Zob. także rozporządzenie z 21 października 1796 r. o porządku oględzin zmarłych, [w:] Zbiór p. p. IX nr 42.

Tabela nr 4. Odsetek zgonów w latach 1860–1945

Wiek	Zmarli ogółem	%
do 1 roku	721	34,7
1–10 lat	316	15,2
11–20 lat	94	4,5
21–30 lat	102	4,9
31–40 lat	89	4,3
41–50 lat	132	6,3
51–60 lat	153	7,4
61–70 lat	257	12,4
71 lat i więcej	214	10,3

Źródło: Archiwum Parafii Znalezienia Krzyża Świętego w Niebylcu, Księga zgonów wsi Jawornik, t. XXI, lata 1842–1880; Archiwum USC Niebylec, Księga zgonów wsi Jawornik, lata 1889–1946.

Dopiero w dalszej kolejności były zgony osób w wieku 60 lat i więcej. Z biegiem lat śmiertelność dzieci powoli, ale jednak zaczęła się zmniejszać. Zgony dzieci w wieku do lat 10 w latach 1860–1896 stanowiły 57,1%, w latach 1897–1917 – 49,3%, w latach 1918–1938 – 41,7%, a w latach 1939–1945 – 36,7%. Zmniejszaniu się śmiertelności dzieci towarzyszył wzrost zgonów osób starszych, tj. w wieku 70 lat i więcej. Szczegółowo kwestie te ukazują tabele nr 5, 6, 7 i 8.

Tabela 5. Odsetek zmarłych w poszczególnych grupach wiekowych w latach 1860–1896

Wiek	Zmarli ogółem	%
do 1 roku	330	36,5
1–10 lat	186	20,6
11–20 lat	45	5,0
21–30 lat	46	5,1
31–40 lat	45	4,8
41–50 lat	55	6,1
51–60 lat	80	8,9
61–70 lat	73	8,1
71 lat i więcej	44	4,9

Źródło: Zob. tabela nr 4

Tabela 6. Odsetek zmarłych w poszczególnych grupach wiekowych w latach 1897–1917

Wiek	Zmarli ogółem	%
do 1 roku	195	37,0
1–10 lat	65	12,3
11–20 lat	18	3,4
21–30 lat	24	4,5
31–40 lat	19	3,6
41–50 lat	40	7,6
51–60 lat	33	6,3
61–70 lat	63	12,0
71 lat i więcej	70	13,3

Źródło: Zob. tabela nr 4

Tabela 7. Odsetek zmarłych w poszczególnych grupach wiekowych w latach 1918–1938

Wiek	Zmarli ogółem	%
do 1 roku	146	30,5
1–10 lat	53	11,2
11–20 lat	25	5,2
21–30 lat	28	5,9
31–40 lat	9	1,9
41–50 lat	24	5,0
51–60 lat	34	7,1
61–70 lat	93	19,5
71 lat i więcej	66	13,8

Źródło: Zob. tabela nr 4

Tabela 8. Odsetek zmarłych w poszczególnych grupach wiekowych w latach 1939–1945

Wiek	Zmarli ogółem	%
do 1 roku	50	29,6
1–10 lat	12	7,1
11–20 lat	6	3,6
21–30 lat	4	2,4
31–40 lat	16	9,5
41–50 lat	13	7,7
51–60 lat	6	3,6
61–70 lat	28	16,5
71 lat i więcej	34	20,0

Źródło: Zob. tabela nr 4

Zagadnieniem bardzo istotnym w naszych badaniach jest określenie przyczyn zgonów. Wiemy o nich z zapisów w księgach zmarłych. Przyczyny te były trudne do ustalenia, ponieważ nie dość, że pisano je po łacinie, to jeszcze różni proboszczowie dość dowolnie przyczyny te określali, nie zawsze zachowując oryginalną pisownię. Niektórzy nie wpisywali przyczyny zgonów w ogóle, a niektórzy pisali często *ordynaria*, co oznaczało śmierć z przyczyn naturalnych. Dodatkowo nazwy schorzeń i chorób stosowane w księgach zgonów są dość bogate, często dwuznaczne, stąd problemy z ich rozszyfrowaniem.

Choroby, będące przyczyną zgonów występujących w Jaworniku, można pogrupować w kilka kategorii. Pierwsza z nich to choroby układu oddechowego, a więc angina, astma (*asthma*), grypa (*influenza*), gruźlica (*phitis, thuberculosis, thuberculoza*), zapalenie (*inflamantio*), zapalenie płuc (*inflamantio pulmonum*). Druga grupa chorób to choroby układu pokarmowego, a więc refluks żołądkowo-przełykowy (*torrax, torax*), skręt kiszek, zatrucia pokarmowe i różnego rodzaju dolegliwości żołądkowe, określane jednym mianem *consumptio* – spożycie. Kolejna grupa to choroby zakaźne: błonica (*diphtherit*), czerwonka (*dezinteria, dysinteria*), krztusiec (*cochus*), płonica (*scarlatina*), dur (*typhus*), odra (*variolis*), oспа, cholera (*cholera*), tężec. Przyczynami zgonów były także dolegliwości będące zarazem objawami, a więc ból (*doloras, morbus*), kaszel (*thusis, tussis*), krwotok (*fluxio sanguinis*), migrena, puchlina wodna (*hydrops*), wymioty (*vonitus*), gorączka (*febris*). Bardzo częstą przyczyną zgonu kobiet były komplikacje okołoporodowe, a więc po porodzie, gorączka poporodowa (*febris partu*), śmierć w czasie porodu (*in partu*) itp. Chorobami, które często powodowały zgon, były także: wylew krwi, udar mózgu (*apoplexia*), epilepsja, gangrena, stan zapalny w organizmie (*inflamantio codris*), paraliż ciała (*paralis cordis, paralismus*), a od końca XIX w. rak (*cancer*), głównie rak żołądka (*cancer stomachi*). Najczęstszą jednak przyczyną zgonów były dolegliwości, choroby, które łączyły w sobie wiele schorzeń, a które nazywano w przypadku dzieci brakiem sił żywotnych (*debile, debilitas*), a w przypadku starszych starość (*senectus*), uwiąd starczy (*marasmus senilis, marasmus*) albo zanik sił (*debilitas cordis*). Zgony powodowane były nie tylko chorobami czy też przyczynami naturalnymi. Kilka osób zostało zamordowanych, jeden popełnił samobójstwo, kilku zmarło w więzieniu⁸², a kilku na wojnie⁸³. Najczęst-

82 Np. Antoni Gorzynik zmarł w więzieniu w Wiśniczu w 1884 r., zob. Księga zgonów parafii Niebylec, t. IX obejmujący lata 1890–1947 Jawornik.

83 Jan Zając zginął w Bukareszcie w marcu 1882 r., Leon Krzysiak, lat 27, zginął w styczniu 1917 r., Piotr Błądziński zginął w 1920 r., Ignacy Cop zginął na wojnie w Kijowie 1920 r., zob. Księga zgonów z lat 1852–1946 USC Niebylec.

szą przyczyną zgonów dzieci był właśnie ów zanik sił żywotnych, ale także choroby zakaźne, które dziesiątkowały dzieci w wieku do lat 10. Szczegółowe przyczyny zgonów zawiera tabela 9.

Tabela 9. Przyczyny zgonów w latach 1860–1945.

Przyczyna zgonu	Razem	%
Angina	128	6,2
Astma (<i>astma</i>)	94	4,6
Błonica (<i>difterit</i>)	22	1
Brak sił żywotnych (<i>debilitas</i>)	191	9,2
Chrypka	39	1,9
Czerwonka (<i>dysintetia dezintetia</i>)	15	0,7
Cholera	2	0,1
Drgawki (<i>convulsione</i>)	19	0,9
Epilepsja	6	0,3
Gangrena	13	0,6
Gorączka (<i>febris</i>)	8	0,4
Gruźlica (<i>phitis, thuberculosis, thuberculosisum</i>)	65	3,1
Hiszpanka	12	0,6
Infekcje krwi (<i>infectio sangvinis</i>)	16	0,8
Krwotok (<i>fluxio sangvino</i>)	3	0,1
Kaszel (<i>thusis</i>)	70	3,5
Krztusiec (<i>coclus</i>)	9	0,4
Morowce	30	1,4
Nabrzmałość, opuchlina (<i>tumore</i>)	25	1,2
Odra (<i>variolis</i>)	49	2,4
Ospa	5	0,2
Paraliż ciała (<i>paralis cordis</i>)	57	2,7
Po ciężkim bólu, bóle żołądkowe (<i>morbis stomachi, mizerie, post dinturum</i>)	86	4,2
Przyczyny okołoporodowe (<i>in partu, difficilis partu</i>)	45	2,2
Puchlina (<i>hydrops</i>)	70	3,4
Rak (<i>cancer</i>)	5	0,2
Szkarlatyna (<i>plonica</i>)	88	4,2
Reumatyzm	28	1,3
Samobójstwo	1	0,05
Starość (<i>senectus</i>)	120	5,8
Śmierć nagła (<i>repente</i>)	31	1,5
Tyfus	18	0,9
Zapalenia (<i>inflamantio</i>),	234	11,3
Zapalenia płuc (<i>inflamantio pulmonum</i>)	55	2,6
Zatrucia pokarmowe (<i>consumptio</i>)	74	3,6

Zginął na wojnie	2	0,1
Zmarł w więzieniu	2	0,1
Śmierć z przyczyn naturalnych (<i>ordynaria</i>)	269	12,9
Śmierć w wyniku morderstwa	5	0,2
Przyczyny nieustalone	32	1,5
Udar mózgu (<i>apoplexia</i>)	10	0,5
Utonięcie	1	0,05
Wada w organizmie	24	1,1
Liczba zgonów razem	2078	100

Źródło: Archiwum USC Niebylec, Księga zgonów z lat 1889–1946, obejmująca wieś Jawornik; Archiwum Parafii Znalezienia Krzyża Świętego w Niebylcu księga zgonów wsi Jawornik, t. XXI lata 1841–1880.

Jawornik jest więc jedną z najstarszych wsi regionu niebyleckiego. To na jego terytorium został lokowany w 1509 roku Niebylec. Wieś przechodziła różne koleje losu, niezależnie od swej woli zmieniała przynależność administracyjną, systematycznie zwiększała się jej liczebność, mieszkańcy początkowo swoje kontakty ograniczali do wsi i najbliższej okolicy, później – o czym świadczą zawierane małżeństwa – otwierali się na obcych, na dalszą okolicę, co dowodzi ich otwartości i ciekawości świata. Demograficzny potencjał, który wprawdzie uległ pewnemu zmniejszeniu początkiem XX w., stanowił bazę, na której budowano przyszłość wsi w obecnym jej kształcie.

THE MEMBERSHIP OF JAWORNIK TO THE CIVIL AND ECCLESIASTICAL ADMINISTRATION AND ITS POPULATION FROM 1860-1945

Summary

The subject matter of the article „The membership of Jawornik to the civil and ecclesiastical administration and its population from 1860–1945” is showing the movement of the population of the country of Jawornik in Niebylec commune from 1860 to 1945, with the division into four periods: from 1860 to 1896, from 1897 to 1917, from 1918 to 1939 and from 1939 to 1945, in the context of contemporary personal law. The article consists of two parts: the first one shows the civil and ecclesiastical administration of Jawornik and contemporary personal law, the second one illustrates the natural movement

of people with introduction of demographic dynamics. There are also such respective events in the area of births, marriages, and deaths with showing their number, structure and other characteristic features. There are the numbers of twin births, names of midwives, the number of extramarital births, most frequent reasons of deaths, the age of deceased and their percentage in respective age groups. There also are the numbers of signed marriages, the age of spouses, place of living of future spouses, the place of living of women, most often chosen by Jawornik boys and the place of living of the boys, chosen by Jawornik girls. There also are the months when the weddings were organised. The article is a look on Jawornik from the point of view of the number and movement of the population.

Słowa kluczowe: ludność, ruch ludności, urodzenia, małżeństwa, zgony, demografia

Key words: population, movement of the population, births, marriages, deaths, demography